

मुंबई | जानेवारी २०२३

प्रसिद्धीसाठी बातमी

जेव्हा भारतीय फुले सर्वदूर उमलली:

तापी संग्रहातील कापड व्यापारउद्योगातील उत्कृष्ट नमुने १२५०-१८५०

चला, ७०० वर्षांपूर्वीच्या एका आश्चर्यकारक जगात प्रवेश करूया, जेव्हा भारतीय कापड हे जगाच्या पूर्व आणि पश्चिमेकडील देशांमध्ये व्यापाराला चालना देण्यात अग्रस्थानी होते. सुती कापडाच्या मालाने भरलेल्या नौका भारतीय बंदरांपासून देशोदेशींच्या बाजारपेठांमध्ये जात होत्या आणि मागणीनुसार माल पोहोचवून माघारी येत होत्या.

छत्रपती शिवाजी महाराज वस्तुसंग्रहालय (CSMVS) येथे आयोजित करण्यात येणारे 'जेव्हा भारतीय फुले सर्वदूर फुलली' हे प्रदर्शन १२५० ते १८५० या कालखंडातील अलौकिक अशा कापड व्यापाराविषयी विलक्षण माहिती पुरवते. जिथे आपल्याहून पूर्णपणे भिन्न अभिरुची, संस्कृती आणि चालीरीती होत्या त्या देशांमध्ये शतकानुशतके निर्यात केल्या जात असलेल्या दुर्मिळ भारतीय कापडांचे नमुने आपल्याला या प्रदर्शनात पहायला मिळतील. कालांतराने, हे भारतीय कापड भारताच्या स्वतःच्या प्रादेशिक इतिहासाचा अभिमानास्पद आणि अनमोल भाग बनले. त्यावेळचे हे कापडांचे प्रकार खास निर्यात करण्यासाठी तयार झालेले असल्याने भारतात आज ते उपलब्ध नाहीत. हे प्रदर्शन छत्रपती शिवाजी महाराज वस्तुसंग्रहालयाने तापी संग्रहाचे संस्थापक प्रफुल आणि शिल्पा शहा यांच्या सहकार्याने आयोजित केले आहे. भारतातील उल्लेखनीय वस्त्रोद्योगांची कथा आणि ऐतिहासिक वारसा आपल्याच देशात विस्मृतीत जाऊ नये, हा या प्रदर्शनामागचा हेतू आहे.

प्रदर्शनात आपली नजर ठळकपणे उठून दिसणाऱ्या मोठ्या आकाराच्या फुलझाडांचे चित्र असणाऱ्या उत्कृष्ट चिंटू पालमपोरकडे जाते, जे १७व्या आणि १८व्या शतकात कोरोमंडल किनाऱ्यावर तयार करण्यात आले होते आणि ज्याने संपूर्ण युरोपला मोहित केले होते. याशिवाय इंडोनेशियाच्या बेटांवरील ५ ते ६ मीटर लांबीच्या अत्यंत आकर्षक अशा वंश परंपरागत वस्त्रांचे उत्कृष्ट नमुने या प्रदर्शनात पहायला मिळतील. ही वस्त्रे १३व्या ते १६व्या शतकाच्या सुरुवातीच्या काळातील आहेत. त्या काळात युरोपियन व्यापारी कंपन्या व्यापार करीत नव्हत्या व मसाल्यांखेरीज भारतीय कापडाला जास्त मागणी आहे व कापड व्यापाराची प्रमुख वस्तू आहे हे त्यांना अद्याप कळले नव्हते. 'चिंटू' किंवा 'कॅलिको' कापडाला त्याच्या सहज धुता येतील अशा गुणधर्मांमुळे आणि चमकदार रंगीत नक्षीकामामुळे युरोपमध्ये प्रसिद्धी मिळाली; तर गुजरातमधील दुहेरी-इकत रेशमी पटोला कापडाने आग्नेय आशियातील राजे आणि सुलतानांवर जादू केली.

प्रदर्शनाला भेट देणाऱ्यांना इजिप्तमधील सध्याच्या कैरोजवळील फुस्तातमध्ये उत्खननात सापडलेले दुर्मिळ कापडाचे तुकडे तसेच जपानच्या डेमियो किंवा सरंजामदारांनी चहा समारंभात वापरल्या जाणाऱ्या प्रतिष्ठित 'सरसा' नावाच्या पिशव्या आणि आच्छादने यांचे नमुने पाहण्याची संधी देखील मिळेल. एकेकाळी युरोपियन खानदानी लोकांमध्ये अत्यंत लोकप्रिय असलेल्या सुंदर काश्मीरी शाली पाहिल्याशिवाय या प्रदर्शनातून बाहेर पडू नका. या शाली त्याकाळात प्रचंड लोकप्रिय होत्या. नेपोलियनची पहिली पत्नी सम्राज्ञी जोसेफिन यांच्याकडे अशा कमीतकमी ६० शाली होत्या.

पश्चिमेकडील भारतीय कापडाची लोकप्रियता आणि वाढत्या मागणीचे असे परिणाम झाले की १९व्या शतकापर्यंत युरोपमधील गिरण्यांनी भारतीय बनावटीच्या कापडांचे अनुकरण करण्याचे मार्ग शोधून काढले. त्यामुळे कापड उत्पादनाचे यांत्रिकीकरण झाले. अशा प्रकारे भारतीय कापडाने औद्योगिक क्रांतीची बीजे पेरण्यास हातभार लावला.

छत्रपती शिवाजी महाराज वस्तुसंग्रहालयाच्या द्विशताब्दी वर्षाच्या सुरुवातीला, 'जेव्हा भारतीय फुले सर्वदूर फुलली' या १२५० ते १८५० कालखंडातील वस्त्रोद्योगातल्या उत्कृष्ट नमुन्यांच्या विशेष प्रदर्शनाचे आयोजन करताना आम्हाला आनंद होत आहे. या प्रदर्शनात ज्या ठिकाणी आपल्यापेक्षा पूर्णपणे भिन्न संस्कृती होत्या अशा दूर देशांत अनेक शतकांपूर्वी निर्यात केली गेलेली दुर्मिळ वस्त्रे प्रदर्शित करण्यात आली आहेत. ही वस्त्रे केवळ निर्यात करण्यासाठी तयार केली असल्याने त्याचे नमुने भारतात उपलब्ध नाहीत. त्याचप्रमाणे, बहुतेक लोकांना हे माहित नाही की मसाल्यांबरोबरच कापड देखील निर्यातीची प्रमुख वस्तू होती.

तापी संग्रहाचे संस्थापक प्रफुल आणि शिल्पा शहा यांच्या सहकार्याने हे प्रदर्शन भरविण्यात आले आहे. या गौरवशाली भूतकाळातील वस्त्रांचा संग्रह करून त्यांचे जतन करण्याचे श्रेय त्यांच्याकडे जाते; या दोघांच्या अथक आणि उत्कट प्रयत्नांमुळे हे अनोखे प्रदर्शन शक्य झाले आहे. आपल्या देशातल्या या समृद्ध वस्त्र परंपरा विस्मृतीत जाऊ नये व त्या लोकांपर्यंत पोहोचाव्यात हा यामागचा उद्देश आहे. कोरोमंडल किनारपट्टी, गुजरात, मसुलीपट्टणम् आणि काश्मीरमध्ये तयार केलेल्या कापडांचा व्यापार युरोप, इजिप्त, जपान, इंडोनेशिया, थायलंड, श्रीलंका, जावा, सुमात्रा, पश्चिम आफ्रिका आणि इराणच्या बाजारपेठांमध्ये केला जात असे. या प्रदर्शनाच्या माध्यमातून भारतीय दर्शकांना भारतीय बनावटीच्या कापडातील आश्चर्यकारक विविधता आणि इतिहास तसेच आपल्या देशातील विणकाम, रंगकाम, नक्षीकाम आणि भरतकाम करणाऱ्यांचे कौशल्य दिसून येते.

हे प्रदर्शन ३ फेब्रुवारी ते १५ मार्च २०२३ पर्यंत सर्वांसाठी खुले आहे. मुंबईकरांनी या दुर्मिळ संधीचा अवश्य लाभ घ्यावा.

मनीषा नेने

संचालिका (गॅलरी आणि सामान्य प्रशासन)

कृपया अधिक माहितीसाठी, चित्रांसाठी आणि संपादकीय कथा, मुलाखती आणि सूची यांच्या समन्वयासाठी आमच्याशी संपर्क साधा: csmvsmumbai@gmail.com | csmvs.in

- दिव्या पवथिनाल (सहाय्यक अभिरक्षक)
-

संपादकांसाठी टिपणी:

तापी संग्रहाबद्धल -

प्रफुल आणि शिल्पा शहा यांनी स्थापन केलेला 'तापी' (टेक्स्टाइल अँड आर्ट ऑफ द पीपल ऑफ इंडिया) हा त्यांच्या वडिलोपार्जित घरी असलेला खाजगी संग्रह आहे. या संग्रहाचे नाव सुरतमधील 'तापी' नदीच्या नावावरून ठेवण्यात आले आहे.

गेल्या वीस वर्षांत तापी संग्रहातील विशिष्ट विषयांवर आधारित प्रदर्शने राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय संग्रहालयांमध्ये आयोजित करण्यात आली आहेत (व्ही. अँड ए. म्युझियम लंडन, आर्ट इन्स्टिट्यूट शिकागो, नॅशनल म्युझियम, नवी दिल्ली, छत्रपती शिवाजी महाराज वस्तुसंग्रहालय, मुंबई, एल.डी. म्युझियम, अहमदाबाद आणि बिर्ला अकादमी ऑफ आर्ट, कोलकाता).

छत्रपती शिवाजी महाराज वस्तुसंग्रहालयाबद्धल (CSMVS) -

छत्रपती शिवाजी महाराज वस्तुसंग्रहालय हे भारतातील एक अग्रगण्य वस्तुसंग्रहालय आणि सांस्कृतिक संस्था आहे. १९२२ मध्ये जनहितार्थ स्थापन करण्यात आलेली ना-

नफा तत्त्वावर कार्य करणारी ही स्वायत्त संस्था असून ती एका विश्वस्त मंडळाद्वारे चालविण्यात येते. १९०९ मध्ये ब्रिटिश वास्तुविशारद जॉर्ज विटेट यांनी वास्तुरचना केलेली संग्रहालयाची इमारत ही प्रथम दर्जाच्या वारसा स्थळांपैकी एक आहे आणि इंडो सारसेनिक शैलीतील वास्तुकलेचे उत्तम उदाहरण आहे. संग्रहालयात आशिया आणि युरोपमधील ७०,००० बहुसांस्कृतिक कलाकृतींचा मोठासंग्रह आहे. छत्रपती शिवाजी महाराज वस्तुसंग्रहालयात भारतीय वस्त्र आणि पोशाखांसाठी स्वतंत्र दालन आणि अंदाजे ७०० वस्त्रांचा संग्रह आहे.